

Verslag Workshop Migrantenkerken en Kerkgebouwen – stel uw vraag!

Door: Katholiek Documentatie Centrum (KDC) en Instituut voor Oosters Christendom (IvOC)

Dinsdag 24 november 2020

Online, via Zoom

Achtergrond

Met de ontkerkelijking verliezen kerkgebouwen in Nederland steeds vaker hun religieuze functie. De overheid erkent dat kerkgebouwen, hun inventaris en de liturgische voorwerpen van grote culturele waarde zijn en zet in op het behoud van dit religieuze erfgoed. Zo tekende de minister van OCW in november 2018 de Nationale Kerkenaanpak. Overheden, erfgoedorganisaties en religieuze organisaties werken daarin samen om (monumentale) kerkgebouwen en kloosters een duurzame toekomst te geven.

Door de jaren heen is veel kennis en inzichten rond religieus erfgoed verzameld; sommige organisaties houden zich immers al decennialang met dit onderwerp bezig. Om die erfgoedkennis beter te kunnen uitwisselen, is in september 2020 een samenwerking van onderzoekscentra en erfgoedinstellingen van start gegaan als Netwerk Religieus Erfgoed (NRE).

Binnen het NRE bleek dat het religieuze erfgoed van zogenaamde christelijke 'migrantengemeenschappen' en van andere religies nog weinig in beeld is. Reden voor het Katholiek Documentatie Centrum, dat het inventariseren van katholiek erfgoed uit deze kringen als beleidsspeerpunt heeft, om hierover een bijeenkomst te organiseren. Vanwege de gelijkgestemdheid en de aansluiting in thema en werkveld, was het Instituut voor Oosters Christendom een goede samenwerkingspartner.

Doel van de bijeenkomst was om mensen die zich in werk of studie met het thema Religieus erfgoed en internationale diversiteit bezighouden, bij elkaar te brengen om de kennisbehoefte te inventariseren.

De workshop spitte zich toe op geloofsgemeenschappen van Orthodoxen, oosters-katholieken en westers-katholieke migranten. Ze waren voor het spreekgemak samengenomen onder de noemer 'migrantenkerken', terwijl iedereen zich ervan bewust was dat deze term de lading niet dekt. Veel gemeenschappen zijn al decennialang in Nederland gevestigd en/of bestaan uit geboren en getogen Nederlanders.

Met veertig deelnemers was de online 'zaal' goed gevuld. De uitwisseling tussen starters en experts, tussen onderzoekers en mensen uit de praktijk, tussen theologen en erfgoeddeskundigen bleek een uitstekende manier om van elkaar te leren.

Inleiding

Anneloes van Kuijk, projectleider Internationale diversiteit bij het KDC, heette iedereen welkom en leidde de workshop in. Ze gaf aan dat de ontkerkelijking niet zo algemeen is als vaak wordt aangenomen: bij 'migrantenkerken' speelt dit veel minder.

Bij deze gemeenschappen zijn de kerkgebouwen en materialen nog gewoon volop in gebruik. Dat is meteen een van de redenen waarom het vaak niet als erfgoed gezien: erfgoed lijkt soms alleen betrekking te hebben op de dingen die voorbij zijn. Maar als je erfgoed ziet als dat deel van de cultuur van een groep dat belangrijk is om door te geven aan volgende generaties, heeft erfgoed ook betrekking op het heden en de toekomst.

Ze benadrukte verder het belang om mensen uit de gemeenschappen zelf, en hun theologische gezichtspunten, bij erfgoedvraagstukken te betrekken.

Panelgesprek

In het panel waren de gemeenschappen goed vertegenwoordigd. Hans Krabbendam, directeur van het KDC, ging met hen in gesprek over het gebruik, de inrichting en de waarde van het kerkgebouw:

- **Michaël Bakker:** priester van de Russisch-Orthodoxe parochie van de heilige Nikolaas van Myra in Amsterdam. Michaël Bakker is daarnaast rector van het Orthodox Theologisch Instituut St Irenaeus en nauw betrokken bij de samenwerking tussen de Orthodoxe en Oriëntaals-Orthodoxe gemeenschappen in Nederland.
- **Madelon Grant:** coördinator SKIN, Samen Kerk in Nederland, koepelorganisatie van christelijke migrantengemeenschappen. Madelon Grant is religiewetenschapper en medeauteur van de publicatie 'Kerken Delen' (2017).
- **Paul Brenninkmeijer:** rooms-katholiek priester van het aartsbisdom Utrecht, bevoegd om te celebreren in de Byzantijnse ritus. Paul Brenninkmeijer is tevens iconenschilder.
- **Ludwina van der Mijden:** initiatiefnemer van Disipelan di 's-Hertogenbosch, Papiamentstalige gemeenschap in de Annakerk (West) in Den Bosch. Ludwina van der Mijden is betrokken bij diverse migrantengemeenschappen in Nederland en onderhoudt contact met bisdom Willemstad.

Uit de verschillende verhalen bleek dat hoe kerkgebouwen, de ruimte en de inventaris soepel van denominatie kunnen wisselen. Soms met eenvoudige aanpassingen. De gebrandschilderde ramen van de Amsterdamse Tichelkerk, een gemeentelijk monument, vielen niet in de smaak bij de Orthodoxen en worden met rijstdoek stijlvol aan het oog onttrokken. Priester Paul Brenninkmeijer schuift na de viering gewoon de iconenstandaards opzij, om plaats te maken voor het drumstel van de protestantse Filipijnse groep die erna komt.

Regelmatig worden voorwerpen en interieuronderdelen uitgewisseld met zuster gemeenschappen over de grens. De complete inventaris van een kerk uit bisdom Den Bosch kreeg een nieuw leven op Curaçao; voor het orgel uit de Tichelkerk, dat bij de Russisch-Orthodoxe vieringen geen dienst kan doen, werd een plek gezocht in Sint-Petersburg. Niet altijd worden dergelijke verhuizingen geregistreerd. Is bekend wat er uit de opgeheven Byzantijnse kapel in Den Haag is overgebracht naar Hongarije?

Ook tussen de verschillende denominaties in Nederland zou meer uitgewisseld kunnen worden. Relieken worden door katholieken soms weggedaan, terwijl Orthodoxen ze graag in ontvangst zouden nemen.

Het huisvesten van migrantengemeenschappen kan bijdragen aan het behoud van (monumentale) kerkgebouwen. Voor advies bij het regelen van de praktische en juridische zaken kunnen gemeenschappen terecht bij SKIN. Wel opmerkelijk is het dat beheerders van leegrakende kerken en kerkruimte zoekende gemeenschappen elkaar maar slecht weten te vinden. In Rotterdam is de vraag groter dan het aanbod.

De soepele overdracht tussen denominaties kwam ook in beeld in de videorondleiding door de Byzantijnse kapel in Nijmegen met Paul Baars. Oorspronkelijk een kapel voor katholieke zusters, daarna overgedragen aan de katholiek-Byzantijnse gemeenschap, terwijl er ook protestantse vieringen werden gehouden, en nu gebedshuis voor zowel een Russisch- als een Grieks-Orthodoxe gemeenschap.

Sessies

Na het panelgesprek gingen de deelnemers in kleine groepjes uiteen om gezamenlijk kennisvragen te noteren rond twee thema's: Nieuw en gedeeld gebruik van kerkgebouwen, en Roerend religieus erfgoed. Waarbij men de vrijheid had om een ander thema aan te snijden als dat in het groepje naar voren kwam.

[De bijeenkomst is terug te kijken op YouTube](#)

Vragen

Nieuw en gedeeld gebruik van kerkgebouwen

- Er zijn handleidingen beschikbaar om gedeeld kerkgebruik in goede banen te leiden als de match eenmaal is gemaakt. Maar hoe komt het dat beheerders van leegrakende kerkgebouwen en kerkrumtezoekende migrantengemeenschappen elkaar niet weten te vinden? En hoe komt het dat dit vraagstuk al decennialang aan de orde is? Hoe kunnen we de match bevorderen?
- Welke rol speelt het huisvesten van migrantengemeenschappen in het behoud van (monumentale) kerkgebouwen? En van kloosters?
- Welke partijen spelen daarbij een faciliterende rol of zouden dat kunnen doen? Kerkelijk leiders, lokale en nationale politici, overheden...?
- Financiële drempels kunnen huisvesting door migrantenorganisaties verhinderen. Welke instanties of organisaties kunnen een rol spelen om die drempels te slechten?
- Kan de monumentale status van een kerkgebouw een belemmering vormen voor migrantengemeenschappen om er onderdak te vinden?
- Hoe passen migrantenkerken zich aan beschermde stijlelementen van (monumentale) kerkgebouwen aan?
- Is er voldoende oog voor de verschillen tussen protestantse, katholieke en orthodoxe optiek? Zo speelt bij katholieken en Orthodoxen de 'sacrale ruimte' van het kerkgebouw een belangrijke rol. Is daar voldoende begrip voor bij andere denominaties en bij seculiere partijen?
- In hoeverre worden migrantengemeenschappen betrokken bij het opstellen van Kerkenvisies?

Roerend religieus erfgoed

- Er zijn handleidingen beschikbaar om de inventaris van een kerkgebouw en/of gemeenschap te registreren. Maken migrantenkerken daar gebruik van? Zijn de handleidingen getoetst op bruikbaarheid door migrantenkerken? Zijn zij betrokken geweest bij de opstelling ervan? Volstaat het om handleidingen te vertalen en migrantengemeenschappen te trainen in het gebruik ervan?
- Zijn er kosten verbonden aan het (laten) inventariseren en registreren van het onroerend goed? Zo ja: is dat voor migrantenkerken een (extra) drempel? Hoe kunnen we die verlagen?
- Kunnen interieuronderdelen en voorwerpen met een beschermde status uit een (monumentaal) kerkgebouw gehaald worden als een andere geloofsgemeenschap daar komt vieren? Wordt daar toezicht op gehouden? Geeft dat soms spanningen?
- En hoe zit dat met (liturgische) voorwerpen die de grens overgaan, bijvoorbeeld om gebruikt te worden door een zustergemeenschap? Wordt deze materialen geregistreerd? Wordt bijgehouden waar ze terecht komen? Is er toezicht op?
- Als erfgoeddeskundigen de betekenis van religieuze voorwerpen optekenen, zijn ze zich dan bewust van het feit dat daar verschillende visies op kunnen bestaan? Bijvoorbeeld het verschil tussen de officiële, theologische duiding en de volkscultuur. Of tussen die van de kerk in het thuisland en van de diaspora.
- Migrantengerken hebben andere tradities, wat ook andere erfgoeddragers oplevert. Hebben erfgoedinstellingen daar oog voor? Voorbeelden: relieken, de zang.
- Bestaat er een systematische inventarisatie van de inrichting en de inventaris van de migrantengerken in Nederland, in woord en beeld, ten behoeve van kunsthistorici?

Overig

- Een van de doelstellingen van de Nationale Kerkenaanpak is het vergroten van de betrokkenheid van jongeren bij erfgoedvraagstukken. Worden ook jongeren uit migrantengemeenschappen aangetrokken?
- Mensen die destijds betrokken waren bij de oprichting van migrantengemeenschappen worden ouder. Hun verhalen dreigen verloren te gaan. Worden die opgetekend? Is het voor de betrokkenen aanleiding om de geschiedenis van de gemeenschap te boekstaven?
- Waarom is er zo'n scherp verschil tussen materieel en immaterieel erfgoed? Objecten worden gebruikt, in rituelen en feesten. Gaat het uiteindelijk niet om de waarde en betekenis van een voorwerp, in plaats van het voorwerp op zich? Hoe voorkomen we 'musealisering' van religieus erfgoed? En hoe krijgen we de dynamiek, de veranderde betekenis, beter in beeld?
- Anderzijds: geloofsgemeenschappen staan niet altijd stil bij de materiële waarde van hun erfgoed, waardoor erfgoed van grote waarde soms verdwijnt of verloren gaat. Hoe zorgen we voor meer kennis en bewustzijn?